

УДК 332.3

ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ

*М. Харачко, аспірант
Львівський національний аграрний університет*

Постановка проблеми. Основні проблеми розвитку заповідної справи в Україні зумовлені, передусім, недосконалістю системи управління в цій сфері, низьким рівнем фінансування, матеріально-технічного забезпечення, недостатнім розвитком спеціальних наукових досліджень, слабкою правовою відповідальністю за порушення режиму заповідних територій та об'єктів.

Природно-заповідний фонд (ПЗФ) відповідно до статті 43 Земельного кодексу України (ЗКУ) – це ділянки суші і водного простору з природними комплексами та об'єктами, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність, яким відповідно до закону надано статус територій та об'єктів природно-заповідного фонду [2; 4].

Сьогодні питання розвитку природно-заповідної справи мають враховувати природоохоронні, економічні та соціальні інтереси суспільства й бути визнані одним із пріоритетів довгострокової державної політики України [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню ефективності організації управління та економіки природно-заповідного фонду, його екологічної та економічної оцінки в Україні не надавалось належної уваги. Окремі аспекти цієї проблеми висвітлені в працях В. В. Горлачука, Д. С. Добряка, Є. А. Зіня, Я. В. Ковалю, Л. Г. Мельника, В. І. Павлова, А. Я. Сохничя, А. М. Третяка, Ю. Ю. Туниці, М. А. Хвесика, Л. М. Черчик, Є. В. Хлобистова та інших учених.

Однак питання використання земель ПЗФ потребують досліджень в аспекті розвитку методологічних напрямів і практичних підходів.

Постановка завдання. Основним завданням дослідження є обґрунтування сучасних аспектів збалансованого управління природно-заповідними територіями, спрямованих на формування системи заходів щодо забезпечення організації раціонального використання і охорони останніх.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 44 Земельного кодексу України землі ПЗФ за своїм цільовим призначенням [2] складаються з двох видів:

- землі природних територій та об'єктів (природних заповідників, національних природних парків, біосферних заповідників, регіональних ландшафтних парків, заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ);
- землі штучно створених об'єктів (ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва).

Землі ПЗФ є землями з особливим режимом охорони і повністю або частково вилучені з господарського обороту.

Відповідно до статті 9 Закону України „Про природно-заповідний фонд України” [4] території та об'єкти природно-заповідного фонду з дотриманням вимог, встановлених цим законом та іншими актами законодавства України, можуть використовуватися: у

природоохоронних цілях; у науково-дослідних цілях; в оздоровчих та інших рекреаційних цілях; в освітньо-виховних цілях; для потреб моніторингу навколишнього природного середовища. Крім того, законодавство допускає додаткові види використання земель природно-заповідного фонду: для заготівлі деревини, лікарських та інших цінних рослин, їх плодів, сіна, випасання худоби, мисливства, рибальства та інші види використання, однак усі вони можуть здійснюватися лише за умови, що така діяльність не суперечить цільовому призначенню територій та об'єктів природно-заповідного фонду і встановленому для них правовому режиму.

На сьогодні заповідання є одним із найдієвіших методів збереження генофонду живої природи [1; 5; 6], унікальних природних екосистем, ландшафтів. Результати екологічних досліджень свідчать, що заповідні екосистеми виконують важливу функцію міграції видів флори й фауни у прилеглі напівокультурені та окультурені ландшафти. Таким чином вони збагачують їх біологічне розмаїття і тим самим підтримують екологічну стабільність.

На виконання Закону України „Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 рр.”, Закону України „Про екологічну мережу України” рішенням Львівської обласної ради від 13 червня 2007 року № 340 в області затверджено Регіональну програму формування екологічної екомережі Львівської області на 2007–2015 роки.

У рамках виконання Регіональної програми формування екологічної мережі розроблено робочу схему екологічної мережі Львівської області та визначено макро-екокоридори. Робочу схему узгоджено з існуючою мережею територій та об'єктів природно-заповідного фонду як місцевого, так і загальнодержавного значення.

Регіональною програмою формування екологічної мережі до елементів регіональної екологічної мережі віднесені природні регіони, де зосереджено існуючі та плановані природно-заповідні території, основні комунікаційні елементи регіональної екологічної мережі, а саме широтні природні коридори, що забезпечують природні зв'язки зонального характеру, а також меридіональні природні коридори, просторово обмежені долинами середніх і малих річок, які об'єднують водні та заплавні території – шляхи міграції численних видів рослин і тварин.

Здійснено оцінку сучасного стану існуючих територій та об'єктів ПЗФ в контексті їх придатності для виконання функцій ядер екологічної мережі, підготовані карти поширення найважливіших рідкісних і зникаючих видів флори й фауни області для обґрунтування просторового розміщення елементів екологічної мережі.

Ядрами екологічної мережі (найважливішими структурними елементами екологічної мережі) є території та об'єкти ПЗФ.

Для інтеграції регіональної екомережі Львівської області в національну передбачено створення міжобласних елементів (природних ядер): з Тернопільською областю – проєктований НПП „Північно-Західне Поділля”, із Закарпатською областю – проєктований РЛП „Вододільно-Верховинський”, з Івано-Франківською областю – проєктований РЛП „Дністровський”.

Структурними елементами екологічної мережі визначено:

- природні ядра або осередки (ключові райони) для збереження екосистем, середовищ існування, видів і ландшафтів європейського значення – до них належать

території та об'єкти природно-заповідного фонду (природний заповідник „Розточчя”, НПП „Сколівські Бескиди”, Яворівський НПП та інші);

- екокоридори або перехідні зони для забезпечення взаємозв'язків між природними екосистемами природних ядер та інших територій – об'єднувальні елементи природних масивів і міграційні шляхи (наприклад, прибережні захисні смуги, смуги вздовж автомобільних, залізничних доріг, полезахисні, лісозахисні смуги тощо);

- відновлювані райони, де є потреба відновлення порушених елементів екосистем, середовищ існування і ландшафтів європейського значення або повного відновлення деяких районів (землі відпрацьованих рудників, кар'єрів тощо);

- буферні зони, які сприяють зміцненню мережі та її захисту від впливу негативних зовнішніх чинників (ліси першої, другої та третьої категорії, курортні та лікувально-оздоровчі території, рекреаційні території для організації масового відпочинку населення і туризму тощо).

Реалізація Програми формування регіональної екологічної мережі Львівської області дасть змогу оптимізувати мережу територій природоохоронного призначення і мережу територій та об'єктів природно-заповідного фонду області.

У 2008 році розпочато роботу в рамках міжнародного проекту „Екологічна мережа у Карпатах”, у тому числі проект охоплює Карпатський регіон Львівської області.

Державним природознавчим музеєм НАН України за результатами виконання державної програмно-цільової тематики „Біорізноманіття функціональних зон екомережі Заходу України, його сучасний стан, індикаторне значення та стратегія відновлення” підготовлено наукові рекомендації щодо відновлення природного середовища девастрованих вугільновидобувною промисловістю ландшафтів для залучення їх до екологічної мережі.

З метою збереження біорозмаїття в межах Львівської області реалізуються програми, спрямовані на збереження і відтворення:

- зубра, ведмеда бурого, глухаря звичайного, тиса ягідного, гінкго дволопатевого на території НПП „Сколівські Бескиди”;

- популяції сосни звичайної у заказнику загальнодержавного значення „Лопатинський”;

- відновлення популяції дуба звичайного у заказнику місцевого значення „Корналовичі”;

- створення транскордонного екологічного зв'язку для зубра, бурого ведмеда, рисі, дикого kota та інших „червонокнижних” тварин, що з'єднуватиме прикордонні природоохоронні території Турківського і Сколівського районів Львівщини та Республіки Польща.

Слід зазначити, що антропогенні чинники значно впливають на структурні елементи екологічної мережі, біорозмаїття.

Основними причинами збіднення біорозмаїття є антропогенні чинники:

- забруднення природного середовища;

- денатуралізація природних ландшафтів;

- монокультурні способи ведення лісового та сільського господарства.

За даними наукових установ Львівщини, основними чинниками, що можуть впливати на чисельність рослин із „червонокнижним” статусом, є зривання на букети та

деградація місцезростань (для лучних і болотних видів – надмірне спасування, викошування, випал трави, осушення; для лісових – проведення лісгосподарських робіт).

Загрозами для лісової рослинності області є:

- випалювання сухої рослинності у весняний період, що призводить до виникнення лісових пожеж;
- погіршення технології заготівлі та трелювання деревини;
- всихання смерекових лісів у гірських районах;
- самовільні рубки.

Після осушувальної меліорації змінилися біотопи водно-болотної флори й фауни, їх види стали зникати. У результаті видобутку корисних копалин – вугілля, сірки та ін. – виникли техногенні ландшафти. Значних втрат генофонду рідкісних видів лікарських та декоративних рослин завдає неконтрольована експлуатація їх ресурсів. Браконьєрство є однією з причин зниження популяції мисливських звірів і птахів. Останніми десятиліттями значної шкоди генофонду біологічних видів завдають хімічне (кислі дощі), фізичне (промислові викиди), шумове та електромагнітне забруднення природного середовища, хімічне забруднення водних артерій стоками – промисловими, побутовими та зі сільськогосподарських ферм. Перешкодою для природного розселення видів флори й фауни є розгалужена мережа доріг різного призначення, надмірна розораність в окремих районах та промислова загосподарованість. Згадані причини зниження біорозмаїття беруться за основу під час обґрунтування диференційованих заходів щодо його охорони.

З метою забезпечення цілісності системи необхідно об'єднати ділянки природних ландшафтів у межах області, що підлягають особливій охороні, та території і об'єкти природно-заповідного фонду, курортні і лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні території в єдину територіальну систему – екологічну мережу.

У складі природно-заповідного фонду області є всі категорії заповідності, передбачені Законом України „Про природно-заповідний фонд України”.

Найбільш насичені заповідними об'єктами регіон Розточчя і Карпатський регіон. Найбільші і найважливіші з них природний заповідник „Розточчя”, НПП „Сколівські Бескиди” Яворівський НПП і 4 регіональні ландшафтні парки „Надсянський”, „Верхньо-Дністровські Бескиди”, „Знесіння” і „Равське Розточчя”.

На виконання Указу Президента України від 23.05.2005 р. № 838/2005 „Про заходи щодо подальшого розвитку природно-заповідної справи в Україні”, розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 лютого 2006 р. № 70-р „Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року” в області розроблено Регіональну (обласну) програму розвитку заповідної справи у Львівській області на період до 2020 року, яка затверджена рішенням Львівської обласної ради від 02.12.2008 року № 765.

Цими програмами передбачено створення найближчим часом поліфункціонального природоохоронного об'єкта – національного природного парку „Пам'ятка Пеняцька” (робоча назва „Північне Поділля”) площею понад 20 тис. га.

З метою розбудови та вдосконалення екологічної мережі області необхідно здійснювати заходи, спрямовані на:

1) захист міграційних шляхів тварин та місць зимівлі, створення системи їх охорони;

2) створення умов для відновлення розмаїття видів рослин, тварин і їх угруповань у природних регіонах області (Гологоро-Кременецький кряж, Мале Полісся, Опілля, Придністров'я, Поділля, Карпати (Бескиди і Передкарпаття));

3) забезпечення охорони водно-болотних угідь місцевого значення, а також таких, що відіграють певні функції у виконанні Україною міжнародних природоохоронних територій, наприклад, ІВА-території: „Мале Полісся” (№ 352, площа 2400 га), „Долина р. Бережниця” (№ 358, площа 300 га), „Болото Чоновино” (№ 91, площа 8300 га), „Долина р. Верещиця” (№ 351, площа 350 га);

4) впровадження системи природоохоронних заходів для збереження природних комплексів елементів регіональної екологічної мережі в межах ключових територій – об'єктів природно-заповідного фонду області, а також сполучних, буферних та відновлюваних територій після встановлення їх меж і статусу;

5) забезпечення збереження популяцій видів рослин і тварин, здійснення спеціальних заходів для забезпечення вільної міграції тварин у місцях перетину міграційних шляхів транспортними коридорами шляхом спорудження спеціалізованих переходів, а також передбачення відповідних інженерних споруд під час будівництва нових транспортних магістралей, як це прийнято у світовій практиці;

6) моніторинг стану оселищ видів рослин і тварин області, що підлягають охороні з використанням сучасних картографічних технологій, сумісних із європейськими стандартами.

Для реалізації цих заходів на загальнодержавному рівні необхідно вирішити низку проблемних питань:

- законодавчо врегулювати розбіжності у Законах України „Про екологічну мережу України” та „Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки”;

- запровадити механізм державної підтримки, економічного стимулювання суб'єктів господарювання за обмежене природокористування у разі внесення їх земель до складу екомережі;

- забезпечити належне фінансування розробки схеми національної екомережі.

Висновки. Дослідження особливостей використання природно-заповідного фонду показало, що його треба розглядати з екологічної, соціальної та економічної точок зору, що, враховуючи концепцію сталого розвитку, дасть змогу узгодити доцільність створення та ефективність функціонування природно-заповідного фонду.

Бібліографічний список

1. Агробіорізноманіття України: теорія, методологія, індикатори, приклади. Кн. 1. – К. : Нічлава, 2005. – 384 с.
2. Земельний кодекс України : прийнятий 25.10.2001р. № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3-4. – 27 с.
3. Концепція збалансованого (сталого) розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 року : наказ Мінагрополітики України від 20.08.2003 р. № 280 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.kiev.ua>.
4. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16 червня 1992 р. //

Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – 502 с.

5. Хлобистов Є. В. Вдосконалення системи фінансування природоохоронних проєктів / Є. В. Хлобистов // Регіональна економіка. – 2003. – № 4. – С. 204-212.

6. Якимчук А. Ю. Аналіз фінансування природно-заповідних установ як суб'єктів регіональної економіки (на прикладі Північного регіону України) / А. Ю. Якимчук // матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. „Динаміка наукових досліджень” 2005. Т. 20. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 60–65.

Харачко М. Природно-заповідний фонд як основа формування екологічної мережі

Розглядаються особливості використання земель природно-заповідного фонду. Розроблено пропозиції щодо узгодження доцільності створення та ефективності функціонування природно-заповідного фонду.

Ключові слова: природно-заповідний фонд, сталий розвиток територій, екологічна мережа.

Kharachko M. Nature reserve fund as basis of ecological network

Peculiarities land use natural reserve fund are examined. Proposals to harmonize feasibility of creating and effectiveness of natural reserve fund are developed.

Key words: natural reserve fund, marketing natural reserve territories, econet.

Харачко М. Природно-заповедный фонд как основа формирования экологической сети

Рассматриваются особенности использования земель природно-заповедного фонда. Разработаны предложения по согласованию целесообразности создания и эффективности функционирования природно-заповедного фонда.

Ключевые слова: природно-заповедный фонд, устойчивое развитие территорий, экологическая сеть.